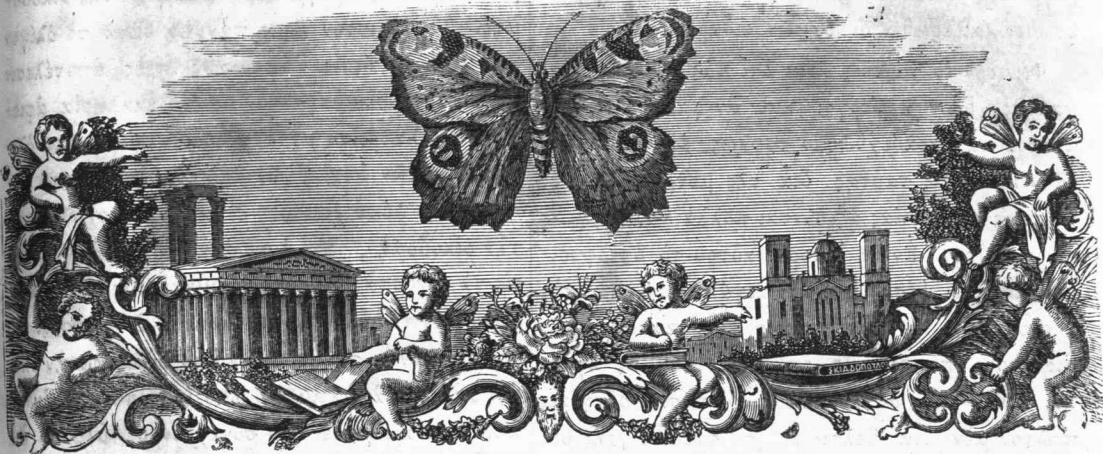

Χ Ρ Υ Σ Α Λ Λ Ι Σ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ, ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑ, ΠΟΙΚΙΛΙΑ.

ΤΟΜΟΣ Γ'.

30 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ, 1865.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 64.

Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ

ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ. (1)

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ, δύναται τις νὰ εἶπῃ, ὑπῆρ-
 ξεν ἀληθῶς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἡ ζωὴ καὶ ἡ
 ψυχὴ τοῦ ἔργου, ὅπερ διεύθυνε μέχρι τῶν σμικρο-
 τᾶτων λεπτομερειῶν του. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἔβριψε
 τὸν πρῶτον θεμέλιον λίθον μέχρι τῆς πανηγυρι-
 κῆς ἐγκαινιάσεως τῆς βασιλικῆς κατὰ τὴν ἡμέραν
 τῶν χριστουγέννων τοῦ ἔτους 538 ὁ ἐνθουσιασμὸς
 αὐτοῦ οὐδόλως ἐψυχράνθη οὐδ' ἡ δραστηριότης
 ἐγαλαρώθη. Ἐν σταθερᾷ μεσημβρίᾳ, φλογίζοντος
 τοῦ ἡλίου, ἐν ᾧ οἱ λοιποὶ παρεδίδοντο εἰς τὸν
 μεσημβρινὸν ὕπνον, ἔβλεπέ τις τὸν Ἰουστινιανὸν
 ἐνδεδυμένον χιτῶνα ἐκ χονδροῦ ὑφάσματος φέ-
 ροντα ράβδον καὶ τὴν κεφαλὴν ἔχοντα κεκαλυμ-
 μένην δι' ἐριούχου, διευθύνοντα, ἐνθαρρύνοντα,
 βιάζοντα τοὺς ἐργάτας, παρορμῶντα τοὺς φιλο-
 πόνους διὰ γενναίων δώρων, καὶ ἐπιτιμῶντα τοὺς
 βλαβῆμους. Μεταξὺ τῶν μηχανημάτων εἰς τὰ ὁ-
 ποῖα κατέφυγε τὰ μάλιστα περιεργά εἰσι τινὰ ἐξ
 ὧν μᾶς ἀναφέρει ὁ χρονογράφος. Οὕτω π. χ.

ὅπως ἐπισπεύσῃ τὰς ἐργασίας ἔπρεπε νὰ ἀναγκά-
 σῃ τοὺς ἐργάτας ἵνα ἐργάζωνται περισσότερον
 τῶν συμπεφωνημένων ὥρων· τὸ φυσικὸν λοιπὸν
 μέσον τοῦ νὰ κατορθώσῃ τοῦτο ἦτο νὰ τοῖς προσ-
 φέρῃ ἀνάλογόν τινα ἐπαύξεισιν τοῦ μισθοῦ· ἀλλ'
 ὁ Ἰουστινιανὸς προετίμησε μᾶλλον νὰ ἐπιτύχῃ τὸ
 αὐτὸ ἀποτέλεσμα δι' ἑτέρας ὁδοῦ. Πρὸς τὸν σκο-
 πὸν τοῦτον ἐσυνήθιζεν, ἐὰν πρέπει νὰ πιστεύσω-
 μεν τὸν συγγραφέα, νὰ σκορπίζῃ εἰς τὰ πέριξ
 τῆς οἰκοδομῆς ποσὸν νομισμάτων, οἱ δὲ ἐργάται
 φοβούμενοι νὰ ζητῶσι ταῦτα τὴν ἡμέραν ἠναγ-
 κάζοντο νὰ παρατείνωσι τὰς ἐργασίας αὐτῶν μέ-
 χρι τῆς νυκτὸς, ὅπως δύνανται ἀσφαλέτερον νὰ
 φέρωσι τὸ εὖρημα αὐτῶν ὑπὸ τὸ σκότος.

Μεθόδους τινὰς ἐπίσης τὰς ὁποίας μετεχει-
 ρίσθη διὰ τὴν οἰκοδομὴν εἶναι ἄξιον νὰ ἀναφέρω-
 μεν καθὼς ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς περιγράφει ταύ-
 τας. Ἴνα προσφύηται μᾶλλον ἡ ἀμμοκονία κατε-
 σκεύαζεν αὐτὴν μετὰ ὕδατος ἐκ κριθῆς. Τὰ θεμέ-
 λια ἐγένοντο διὰ καταπληπτικῶν ὄγκων πεντήκον-
 τα ποδῶν τὸ μῆκος ἐξ ἑνὸς πηλοῦ συγκεκριμένου ἐξ
 ἀσθέστου καὶ ἄμμου μετὰ ὕδατος κριθῆς καὶ ἄλ-
 λου τινος κολλητικῆς ὑγροῦ, καὶ συνεδέθησαν
 πρὸς ἀλλήλα διὰ κλάδων ἰτέας. Αἱ πλίνθοι, αἰ-
 τινες ἐχρησίμευσαν εἰς οἰκοδομὴν τοῦ θόλου ἐγέν-
 οντο μετ' ἀργίλου τῆς Ῥόδου· ἦσαν δὲ τοσοῦτον

(1) Συνέχεια ἀπὸ φυλλαδ. 63.

ἐλαφρᾷ ὥστε δώδεκα τοιαῦται ἰσορρόπουν πρὸς μίαν τῶν συνήθων. Οἱ στύλοι καὶ αἱ ἀντηρίδες ἦσαν κατεσκευασμένοι ὑπὸ λίθων ἀκατεργάστων κυβικῶν καὶ τριγῶνων κεκολλημένων διὰ τινος μίγματος ἀσβέστου καὶ ἐλαίου καὶ συνδεδεμένων ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν δι' ὀχμῶν σιδηρῶν.

Φανερόν ἐν τούτοις εἶναι ὅτι τὰς λεπτομερείας ταύτας, ὅσον περίεργοι καὶ ἀν φαινῶνται, δὲν πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν τυφλῶς, ἐὰν τοῦλάχιστον κρίνη τις ταύτας διὰ τῆς μετρίας ἐκείνης πίστεως τῆς ὁποίας ἀξιοῦνται πολλά τοῦ συγγραφέως τούτου. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ τὸ ὑπερφυσικὸν κατέχει θέσιν ἰκανῶς μεγάλην. Κατὰ τὸν χρονολόγον ὁ αὐτοκράτωρ εἶδε κατὰ τρεῖς διαφόρους περιστάσεις ὀπτασίας καθ' ἃς ἄγγελοι ἤλθον πρὸς αὐτὸν, ὅπως δώσωσιν ὁδηγίας, πρῶτον μὲν ἵνα βελτιώσῃ τὸ σχέδιον τῆς οἰκοδομῆς, εἶτα ἵνα ἐπισπεύσῃ τὰς ἐργασίας καὶ τέλος ὅπως εὐρῆ τὰς ἀναγκαίαις χορηγίας πρὸς ἀποπεράτωσιν αὐτοῦ. Νέος τις, ἀπόντων τῶν κτιστῶν, ἐφύλαττε τὰ ἐργαλεῖα αὐτῶν ἀφῆνης ἐμφανίζεται ἄνθρωπός τις ἐνδεδυμένος στολὴν λευκὴν, τὸν ὁποῖον ἐκεῖνος ἐξέλαβεν ὡς ἓνα τῶν εὐνούχων τοῦ παλατίου, καὶ διατάσσει αὐτὸν νὰ προσκαλέσῃ πάραυτα τοὺς ἐργάτας, διότι τὸ ἔργον τοῦ οὐρανῶ δὲν ἀνέχεται βραδύτητα. Ἐπειδὴ ὁ νέος ἤρνεϊτο νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ μέρος, ὅπερ αὐτῷ ἐνεπιτευθησαν, ὁ νομιζόμενος εὐνούχος προσηνέχθη νὰ λάβῃ τὴν θέσιν του καὶ ὠρκίσθη εἰς τὴν θέσιν σοφίαν νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ αὐτὸ μέρος τῆς ἐπανόδου του. Ὁ Ἰουστινιανὸς διέταξε νὰ παραταχθῶσιν ἅπαντες οἱ εὐνούχοι τοῦ παλατίου ἐνώπιον τοῦ νέου ἐκείνου, ἐπειδὴ δὲ αὐτὸς διεκλήρυξεν ὅτι οὐδεὶς τῶν εὐνούχων ἐκείνων ἦτο ὁ ἐμφανισθεὶς εἰς αὐτὸν, ὁ αὐτοκράτωρ ἀμέσως συνεπέρανεν ὅτι ἡ ἐμφάνησις ἦτο ὑπερφυσική. Ἀλλὰ παραδεχθεὶς ὅπως τὴν προτροπὴν πρὸς ἀνάπτυξιν περισσοτέρου ζήλου καὶ σπουδῆς εἰς τελείωσιν τῆς ἐπιχειρήσεως, ὠφελήθη προσέτι ἰδιαζόντως ἐκ τοῦ ὅρκου τὸν ὁποῖον ὠρκίσθη ὁ ἄγγελος τοῦ ὅτι δὲν ἤθελε ἐγκαταλείψει τὴν ἐκκλησίαν μέχρι τῆς ἐπανόδου τοῦ νέου ἀπεσταλμένου. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὄχι μόνον δὲν ἀφῆκεν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ παρὰ τὴν οἰκοδομὴν ἀλλ' ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὰς Κυκλάδας διὰ τὸν ἐπίλοιπον χρόνον τῆς ζωῆς του, ὅπως ἐξασφαλίσῃ οὕτως εἰς τὴν οἰκοδομὴν τὴν αἰωνίαν παρουσίαν καὶ προστασίαν τοῦ ἀγγέλου, διότι οὗτος ἦτο ὑπόχρεως νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ τὴν θέσιν του πρὶν ἢ ἔθε-

λεν ἐπιστρέψῃ ὁ νέος ἐκεῖνος ἵνα τὴν ἀναλάβῃ. Ἄλλ' εἶναι μάταιον νὰ ἐνδιαθρίβωμεν περισσότερο εἰς λεπτομερείας συναξαρίων, ἀφοῦ θέλομεν εὐρῆ ἰκανὰ θαύματα εἰς τὰ γενόμενα, ὁποῖα παριστᾷ ἡμῖν ἡ πραγματικὴ ἱστορία τῆς οἰκοδομῆς. Τὸ μέγιστον ἴσως πάντων εἶναι τὸ ὀλίγον τοῦ χρόνου, ὅστις ἐδαπανήθη πρὸς ἀποτελεσιν ἔργου τοσοῦτον μεγάλου, διότι ἡ ἐκκλησία ἀφιέρωθη εἰς λατρείαν μετὰ χρονικὸν διάστημα ὀλιγώτερον τῶν ἑπτὰ ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ ἐμπροσημοῦ. Δέκα χιλιάδες ἐργατῶν ἠσχολοῦντο εἰς τὴν οἰκοδομὴν, ἐὰν ἦναι ἀληθές ὅτι ἠρόθμει τις εἰς τὰ ἐργοστάσια ἑκατὸν ἀρχικτίστας, ὧν ἕκαστος εἶχεν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν του ἑκατὸν ἀνθρώπους. Εἰς τὸν ἐρευνῶντα τὴν ἱστορίαν ὑπὸ φιλοσοφικὴν ἔποψιν ὑπάρχει ἀντικείμενον βαθείας σπουδῆς ἐν τῇ ἀπλῇ καταριθμῆσει τοῦ συναχθέντος ὕλικου διὰ τὸ μέγα τοῦτο χριστιανικὸν ἔργον, καὶ τῶν διαφορῶν τόπων ἐξ ὧν τοῦτο παρήχθη. Δὲν ἀπόκειται ἡμῖν μόνον νὰ σημειώσωμεν τὴν πλουσίαν συλλογὴν τῶν πολυτίμων μαρμάρων. Τὸ λευκὸν καὶ ἀκηλίδωτον μάρμαρον τῆς Πάρου· τὸ πράπινον τῶν Κροκεῶν, τὸ κυανοῦν τῆς Λιθύης· εἶτα ποικιλίαν ἀπαραδειγματίστον μέχρι τοῦδε μαρμάρων διαφορῶν χρωμάτων. Τὸ λευκὸν μάρμαρον τῆς Φρυγίας μετὰ βροδοχρόων φλεβῶν, τὸ μέλαν τῆς Γαλλίας καὶ τὰ ἀναριθμητὰ εἶδη τοῦ πορφύριτου καὶ τοῦ γρανίτου τῆς Αἰγύπτου—ἀλλ' ὅπερ μᾶλλον ἐνδιαφέρει ἡμῖν εἶναι, νὰ παρατηρήσωμεν τὴν μέριμναν καὶ ἐπιμέλειαν, μεθ' ἧς ἐγένετο ἡ ἐκλογή τοῦ ὕλικου τούτου οὕτως, ὥστε νὰ παρασταθῇ δι' αὐτῶν τούτων σειρὰ τροπαίων μαρτυρούντων τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ πασῶν τῶν πλέον ὑπερηφάνων μορφῶν τῆς λατρείας τοῦ ἀρχαίου ἐθνικοῦ κόσμου. Μεταξὺ τοῦ δάσους τῶν στηλῶν, οἵτινες περικυκλοῦσι τὸν δόμον καὶ ἐφ' ὧν στηρίζονται οἱ χαριέντες θόλοι τοῦ γυναικωνίτιδος δύναται τις εἰσεῖτι νὰ ἀναγνωρίσῃ τὰ λάφυρα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἡλίου τῆς Βαλβέκης, τοῦ ἐξόχου ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Ἐφέσου, τοῦ Ἀπόλλωνος τῆς Δήλου, τῆς Ἀθηνᾶς τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κυβέλης τῆς Κυζίκου καὶ πολλῶν ἄλλων κατωτέρων ναῶν τοῦ ἔθνησμοῦ.

Ἄμα τις ὑπολογίσῃ τὰς δαπάνας τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν μετακομίσεως τοῦ ὕλικου τούτου, καταπαύει πᾶς θαυμασμὸς ἀπέναντι τῆς καταπληκτικῆς ποσότητος τῶν ἐξόδων, ὅπερ λέγεται ὅτι ἐγένοντο διὰ τὴν ἐργασίαν τῆς οἰκοδομῆς. Εὐκόλως δύναται τις νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἀπρὶν

ἢ οἱ τοῖχοι ὑψωθῶσιν ἐπὶ δύο πήχεις ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ἐδαπανήθησαν 45,200 λίραι.» Δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγησῆται τὸς τοὺς βαρεῖς καὶ παρανόμους φόρους, τὴν ἐλάττωσιν τῶν μισθοδοσιῶν τῶν δικαστῶν καὶ καθηγητῶν, εἰς τὰ ὁποῖα κατέφυγον ὅπως ἀντιταχθῶσιν ἀπέναντι τῆς μυθώδους γενικῆς δαπάνης, καὶ σχεδὸν δύναται τις νὰ ἴδῃ μᾶθημα οἰκονομίας ἐν τῷ συναξαρίῳ ἐκείνῳ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἀγγέλου, ὅστις, ὅτε τὸ οἰκοδομημα ὑψώθη μέχρι τῆς στέγης, ὠδήγησε τὸν αὐτοκρατορικὸν ταμίαν εἰς τι ὑπόγειον, ὅπου τῷ ἀνεκάλυψεν 80 κεντινάρια χρυσοῦ ἑτοιμα πρὸς ἀποπεράτωσιν τῶν ἐργασίων.

Ἀλλὰ καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς οἰκοδομῆς καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν αὐτῆς κοσμημάτων, ἡ ἀξία τῶν ἱερῶν σκευῶν τῆς λατρείας ὑπερέβαινε πᾶν ὅ,τι εἶχε τις πρότερον φαντασθῆ. Αἱ ἕδραι τῶν ἱερῶν καὶ ὁ θρόνος τοῦ Πατριάρχου ἦσαν ἐξ ἀργύρου κεχρυσωμένου. Ὁ δόμος τοῦ θυσιαστηρίου ἦτο ἐκ καθαρῷ χρυσοῦ κεκοσμημένος διὰ χρυσῶν κρίνων καὶ ἐντὸς αὐτοῦ ἔκειτο χρυσοῦς σταυρὸς 75 λιτρῶν βάρους, μετὰ πολυτίμων λίθων. Ὅλα τὰ ἱερὰ σκευῆ, ποτήρια, κύπελλα, πρόχους, δίσκοι καὶ δισκάρια ἦσαν χρυσᾶ. Ἐπίσης αἱ λυχνίαι, αἵτινες ἦσαν ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος καὶ τοῦ ἀνωτάτου γυναικωνίτιδος· αἱ δύο κολοσσαῖαι λυχνίαι κείμεναι ἐκατέρωθεν τοῦ θυσιαστηρίου, ὁ ἄμβων, οἱ διάφοροι σταυροὶ, οἱ στύλοι τῶν εἰκονοστασιῶν, τὰ κιβώτια τῶν ἱερῶν βιβλίων, πάντα ταῦτα τὰ ἀντικείμενα ἦσαν ἐκ χρυσοῦ καὶ πλεῖστα τούτων πλουσίως κεκοσμημένα ὑπὸ μαργαριτῶν, ἀδαμάντων καὶ ἀνθράκων. Τὰ ὑπεράνω τοῦ θυσιαστηρίου, αἱ θόνοι τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ τὰ ποτηροκαλύμματα ἦσαν χρυσοκέντητα καὶ διὰ μαργαριτῶν κεκοσμημένα. Ἀλλ' ἅμα ἔφθανέ τις εἰς τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ τοῦ ἀνωτάτου θυσιαστηρίου παρετήρει ὅτι οὐδὲν τῶν βαρυτίμων ἐκείνων σκευῶν ἕθεωρεῖτο πλέον ὡς πολυτίμον. Ἡ εὐσέβεια ἐσοφίσθη πάντα τρόπον ὅπως ἐφεύρη νέον τι καὶ πλουσιώτερον ἀντικείμενον, καὶ ἡ τράπεζα τοῦ πρώτου τούτου θυσιαστηρίου ἦνωσεν ἐν ἑαυτῇ πᾶσαν ποικιλίαν πολυτίμου ὕλης. Ἐπὶ σωροῦ χρυσοῦ ἐγγυθέντος εἰσέτι ὑγροῦ ἔβριψαν μαργαρίτας, κρυστάλλους, ὄνυχας, τοπάζια, ἀμεθύστους, σαπφείρους, ἀνθράκας καὶ πᾶν ὅ,τι ἐδύνατο νὰ ἐπαυξήσῃ τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ δόξαν ἀντικειμένου ἑτοίμου, ὅπως χρησιμεύσῃ ὡς ἐπίγειος θρόνος τοῦ Ἰψίστου Θεοῦ. Ἐν τῇ ἐνώσει ταύτῃ παντὸς, ὑπερ ὑπάρχει

πολύτιμον ἐν τῇ φύσει, ἡ τέχνη προσέθηκεν ὅλους τοὺς θησαυροὺς αὐτῆς, τὰ πλουσιώτερα τορεύματα καὶ τὰ λεπτότερα σχέδια.

Ἄλλοι ἄλλως ἐξετίμησαν τὸ κεφάλαιον τῶν ἐξόδων τῆς οἰκοδομῆς τῆς ἁγίας Σοφίας. Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἀναριθμῶσιν αὐτὰ εἰς 350,000 λίτρας, ἀλλὰ δὲν δρίζουσιν ἐὰν ἦσαν χρυσαῖ ἢ ἀργυραῖ. Ὁ Γίββων ἀφήνει ἕκαστον ἀναγνώστην, κατὰ τὸ μέτρον, ὡς λέγει, τῆς εὐπιστίας του, ἵνα ἐκτιμήσῃ τὸ κεφάλαιον τοῦτο κατὰ τὸ ἐν ἡ κατὰ τὸ ἕτερον μέταλλον· πλὴν ὁ Κ. Neale οὐδόλως ἀποτρέπεται διὰ τοῦ σκωπτικοῦ τόνου τοῦ Γίββωνος ἵνα ἐκφράσῃ τὴν ἰδίαν γνώμην, ἡ δὲ γνώμη του αὐτῆ εἶναι ὅτι πρέπει νὰ ὑπολογίσωμεν τὸ ποσὸν εἰς λίτρας χρυσᾶς. Κατὰ τὴν ὑπόθεσιν λοιπὸν ταύτην, αἱ δαπάναι, ἐὰν ἦναι δυνατὸν, ἀνέβησαν εἰς τὸ καταπληκτικὸν ποσὸν τῶν 13 ἑκατομμυρίων λιρῶν στερλινῶν εἴτε 32 ἢ ἑκατομμυρίων φράγκων.

Ὁ Ἰουστινιανὸς, μετὰ δέκα σχεδὸν ἐτῶν ἀνυπομονησίαν καὶ κόπου, ἔλαβε τὴν ἀγγελίαν τῆς ἀποπεράτωσεως τοῦ μεγάλου καὶ εὐσεβοῦς ἐπιχειρήματος μετὰ βαθέος συναισθήματος τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀτομικῆς ἱκανοποιήσεως. Διὰ τῆς εἰδικῆς αὐτοῦ συστάσεως αἱ τελευταῖαι ἐργασίαι ἐπεταχύνθησαν μετ' ἐκτάκτου σπουδῆς, ὅπως τὰ πάντα δύνανται νὰ ὦσι ἑτοιμα διὰ τὴν μεγάλην ἑορτὴν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως τοῦ ἔτους 538, καὶ ὁ ἀρχιτέκτων αὐτοῦ δὲν ἐματαιώσε τὰς ἐλπίδας του. Καὶ δὲν εἶναι μὲν βεβαία ἡ ἀκριβὴς ἡμερομηνία τῶν ἐγκαινίων, εἶναι ὅμως πιθανὸν ὅτι ἡ ἑορτὴ διήρκεσε πολλὰς ἡμέρας, καὶ διὰ τοῦτο διάφοροι ὑπὸ τῶν διαφόρων συγγραφέων ἡμερομηνία ἐσημειώθησαν. Ἡ πρώτη ἡμέρα τῆς πανηγύρεως ταύτης (πιθανὸν ἡ παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων 25 Δεκεμβρίου 538) ὑπῆρξεν ἡμέρα θριάμβου διὰ τὸν Ἰουστινιανόν. Διένειμαν εἰς τοὺς πτωχοὺς 1000 βόας, 1000 πρόβατα, 600 δορκάδας, 40,000 πτηνὰ καὶ 30,000 μέτρα σίτου. Τὰ δὲ εἰς τὸν λαὸν δοθέντα δῶρα ἀνέβησαν εἰς μυθώδη ποσότητα. Ὁ αὐτοκράτωρ συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου καὶ πάντων τῶν ἐν τέλει μετέβη ἐν πομπῇ ἀπὸ τῶν μεγάρων μέχρι τῆς εἰσόδου τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἐκεῖθεν, ὡς εἰ ἀπῆται νὰ ἦναι μόνος εἰς τὴν τελικὴν πράξιν τῆς προσφορᾶς, ὁ Ἰουστινιανὸς ἔδραμε χωρὶς συνοδείας μέχρι τῶν ποδῶν τοῦ ἄμβωνος καὶ ἀνατείνας τὰς χεῖρας προσέφερε γεγωνυῖα τῇ φωνῇ τὰς λέξεις ταύτας, τὰς ὁποίας ἡ περίστασις ἀξιωματικῶς

τους κατέστησε. «Δόξα τῷ Θεῷ τῷ εὐρόντι με ἄξιον τοιαύτης ἐπιχειρήσεως! Ἐνίκησά σε ὦ Σολομών!»

Αἱ ἐργασίαι ὅμως αἱ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ γινόμεναι διὰ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν δὲν ἦσαν προωρισμέναι νὰ παύσωσιν ἅμα τῇ ἀποπερατώσει τῆς οἰκοδομῆς. Εἰ καὶ κατέβαλε πᾶσαν ἐπιμέλειαν εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ δόμου, ἐκλογὴν ποιησάμενος τῆς ἐλαφροτέρης πρὸς τοῦτο ὕλης, σεισμὸς ἐπεληθὼν τῷ ὄσδ' ἀνέτρεψε τὸν ἡμίδομον πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἄκρην τῆς Ἐκκλησίας· ἡ δὲ πτώσις αὐτοῦ ἐπήγαγε τὴν τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμίσεως αὐτοῦ τοῦ μεγάλου δόμου, καὶ ἡ καταστροφή περιέζωσε τὸ θυσιαστήριον καὶ ὀλόκληρον τὸ βῆμα μετὰ πάντων τῶν ἐν αὐτῷ σκευῶν καὶ κοσμημάτων. Ἡ ζῆμια αὕτη διήγειρε πάλιν τὸν ζῆλον τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ Ἀνθέμιος καὶ οἱ συνεργάται αὐτοῦ εἶχον ἀποθάνει· ἀλλὰ τὸ ἔργον τῆς παλινορθώσεως ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν νέον Ἰσιδώρον, ἀνεψιὸν τοῦ Ἰσιδώρου ἐκείνου, ὅστις εἶχεν ἐργασθῆ μετὰ τοῦ Ἀνθεμίου ἐν τῇ πρώτῃ κατασκευῇ τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐπισκευὴ ἐτελείωσε τὸ δεύτερον τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων τοῦ ἔτους 561 καὶ οὐδόλως ἠελὲ τις ἀμφιβάλλει ὅτι ἡ μεταβολὴ, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰσιδῶρος ἐπήνεγκεν εἰς τὴν συμπροσῆλπίαν τοῦ δόμου αὐξήσας αὐτὸν κατὰ εἴκοσι πέντε πόδας, οὐδὲν προσέθεσε εἰς τὴν κομψότητα αὐτοῦ, εἰς τὴν καθολικὴν καλλονὴν τῆς ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν ἁρμονίαν τῶν καθ' ἕκαστα μερῶν.

Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἰουστινιανοῦ, οὕτως ἀποπερατωθεῖσα, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ αὐτὸ πραγματικῶς οἰκοδόμημα, ὅπερ εἶναι σήμερον ὁ καθεδρικὸς ναὸς τοῦ Ἰσλάμ. Θέλομεν ἀναφέρει μετὰ βλάβας τινὰς τὰς ὁποίας ὑπέστη· ἀλλ' ἀρμόζει βεβαίως, πρὶν ἢ ἀκολουθήσωμεν τὴν ἱστορίαν νὰ περιγράψωμεν τὴν οἰκοδομὴν τοιαύτην, ὁποία ἐξῆλθε τῶν χειρῶν τοῦ πρώτου αὐτῆς θεμελιωτοῦ. Ἡ Ἁγία Σοφία, ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῆς μορφῇ δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ὁ τύπος τῆς ἐκκλησιαστικῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς καθ' ὅλα σχεδὸν αὐτῆς τὰ καθέκαστα. Ὡς καὶ τὰ τεῖχη αὐτῆς περιβάλλουσιν ὡς ἔγγιστα τετράγωνον 214 ποδῶν, τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς δύναται μετ' ἀκριβείας νὰ παραβληθῆ πρὸς ἑλληνικὸν σταυρὸν, τοῦ ὁποίου ὁ νάρθηξ καὶ τὰ ἐκκτέρωθεν τούτου μέρη σχηματίζουσι τοὺς βραχίονας, ἐν ᾧ τὰ κάτω μέρη ἐπὶ τῶν ὁποίων κεῖται ὁ γυναικωνίτης, ἀποτελοῦσιν οὕτως εἰπεῖν τὸ τετράγωνον, ἔνδον τοῦ

ὁποίου εἶναι ἐγγεγραμμένος ὁ σταυρὸς. Ἡ κεφαλὴ τοῦ σταυροῦ ἐκτείνεται πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον, ὅπου σχηματίζει ἀψίδα ἄλιγον τι προέχουσαν. Τὰ κάτω μέρη ἐνοῦνται εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἄκρην διὰ διπλοῦ νάρθηκος πλάτους ὅσον τὸ τοῦ οἰκοδομήματος καὶ ὕψους 400 περίπου ποδῶν, οὕτως, ὥστε τὸ ὅλον μῆκος τῆς οἰκοδομῆς, ἀπὸ τῆς ἀψίδος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου μέχρι τοῦ τοίχου τοῦ ἐξωτερικοῦ νάρθηκος περιλαμβάνει 340 περίπου πόδας.

Ἐν τῷ κέντρῳ, ἐπὶ τεσσάρων ὀγκωδεστάτων βάθρων ὑψοῦται ὁ μέγας δόμος ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἀνορθοῦνται πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς δύο μεγάλοι ἡμίδομοι, ὧν ὁ μὲν ἀνατολικὸς διὰ τριῶν, ὁ δὲ δυτικὸς διὰ δύο ἐτέρων ἡμιδόμενων μικροτέρων ἐρείδονται, καὶ ὁ ἀνατολικὸς, ὅστις κεῖται ἐν τῷ κέντρῳ, σχηματίζει τὴν κεφαλὴν τῆς ἀψίδος. Τὰ βάθρα τοῦ δόμου, διαφέροντα ἐκείνων τοῦ Ἁγίου Πέτρου τῆς Ῥώμης, ἔχουσιν εἰς τὰ ἔνδον σφραγίδα τινὰ ἀξιοπαρατήρητον κομψότητος καὶ λεπτότητος· ἀλλ' οὐχ ἦσαν ἰσχυρῶς καὶ εὐσταθῶς στηρίζονται διὰ τεσσάρων ἀντηρίδων, αἵτινες πρὸς τὰ ἔξω ἀναβαίνουσι μέχρι τῆς βάσεως τοῦ δόμου καὶ ἔχουν δύναμιν ἰκανὴν ἵνα κρατῶσι τὰς ἐξωτερικὰς κλίμακας τοῦ γυναικωνίτου. Ἡ διάμετρος τοῦ δόμου ἐν τῇ βάσει του εἶναι 400 ποδῶν, τὸ ὕψος αὐτοῦ εἰς τὸ κέντρον 179, τὸ δὲ ἀρχικὸν ὕψος πρὸ τῆς ἀνοικοδομῆς τοῦ 561 εἶχε τοῦλάχιστον 25 πόδας.

Τὰ ἔνδον ἦσαν κεκοσμημένα ὑπὸ πλουσίων μωσαϊκῶν. Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας ὑπὸ τὸν δόμον ἦσαν τέσσαρα κολοσσαῖα ἀγάλματα τῶν σεραφεϊμ καὶ τὸ ἄκρον τοῦ θόλου παρήγε τὸ μεγαλοπρεπὲς πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀνωτάτου κριτοῦ, ὅπερ μένει εἰσέτι τὴν σήμερον διὰ τὴν βυζαντινὴν σχολὴν ὁ ἔξοχος τύπος τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ Σωτῆρος. Ἐξῶθεν ὁ δόμος καλύπτεται ὑπὸ μολύβδου· ἐπ' αὐτοῦ ἔκειτο κατ' ἀρχὰς μέγας σταυρὸς, τὸν ὁποῖον ἀντικατέστησεν ἐπὶ τοῦ νέου τσαμίου γιγαντιαία ἡμισέληνος 50 μέτρων διαμέτρου. Μουράτης ὁ Ε' ἐδαπάνησε 50,000 δουκάτων ὅπως ἐπιχρυσώσῃ τὸ κόσμημα τοῦτο, καὶ λέγεται ὅτι ἡ ἐκ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου λάμψις αὐτοῦ φαίνεται ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου, κειμένου ἑκατὸν μίλια μακρὰν. Δι' ὀφθαλμὸν εἰθισμένον εἰς τὴν καμπυλότητα τοῦ θόλου τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς τὸ ἐσωτερικὸν ὕψος τοῦ δόμου τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐξαπατᾷ ἴσως ὀλίγον φανταζόμενος πρὸ πάντων τὸ ἐπίθε-

τον έναέριος, ὅπερ ἀποδίδουσι αὐτῷ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς. Ἄλλ' ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος δὲν ἔχει σκοπὸν τοσοῦτῳ ἵνα ἐκφράσῃ τὴν ἰδέαν τῆς έναερίου οὕτως εἰπεῖν λεπτότητος τῆς οἰκοδομῆς, ὅσον ἵνα ἀνακαλῆ εἰς τὴν μνήμην ὅτι αἱ ἀναλογίαι τῆς οἰκοδομῆς κατὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ ἀρχιτέκτονος, ἦσαν προωρισμέναι νὰ παριστῶσι τὴν ὑποτιθεμένην καμπυλότητα αὐτοῦ τοῦ έναερίου θόλου.

Μετὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἄρχεται ἡ δευτέρα περίοδος, ἡ μᾶλλον ἡ κλασσικὴ περίοδος τῆς βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας. Δὲν εἶναι λοιπὸν μάταιον, νομίζομεν, νὰ περιγράψωμεν ἐν ὀλίγοις τὰς διατάξεις καὶ τοὺς κυριωτέρους χαρακτηριστῆρας τῆς ἐξόχου ταύτης βασιλικῆς.

Ἐκτός ὀλίγων ἐξαιρέσεων αἱ Ἑλληνικαὶ ἐκκλησῖαι τῆς πρώτης περιόδου (ἐνταῦθα περιλαμβάνονται ἡ ἀρχαία βασιλικὴ τῆς Ἁγίας Σοφίας, τοσοῦτον ἢ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίτου τὸ πρῶτον οἰκοδομηθεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἐπισκευασθεῖσα, ὅσον καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου ἀνακαινοθεῖσα) εἶχον τὸ ἐπίμηκες ἐκείνο σχῆμα ὅπερ οἱ μὲν Ἕλληνας ἐκάλουν δρομικὸν ἐν δὲ τῇ Δύσει θεωρεῖται ὡς τύπος τῆς βασιλικῆς. Ἡ δὲ ἐνεστῶσα Ἁγία Σοφία τοῦναντίον δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς τύπος τῆς κατασκευῆς ἐν εἶδει σταυροῦ· πλὴν τὸ σταυροειδὲς τοῦτο σχῆμα καθὼς ἐξηγήσαμεν αὐτὸ ὀρίζεται μόνον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς, ἐνῶ τὸ ἐξωτερικὸν παριστᾷ τὴν πρόσοψιν τετραγώνου ἢ, θεωρουμένης καὶ τῆς στοᾶς ὡς ἀναποσπάστου μέρους τῆς ἐκκλησίας, ἐπιμήκους εὐθυγράμμου.

Ἄς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τοῦ νόρθηκος. Ὁ τῆς Ἁγίας Σοφίας εἶναι διπλοῦς, συνιστάμενος εἰς τὸν ἐξῶ νόρθηκα καὶ εἰς τὸν ἔσω. Τὸ πλεῖστον τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν ἕνα μόνον ἀπλοῦν νόρθηκα ἔχουσιν, ὅστις συνήθως στηρίζεται πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον· εἰς τινὰς δὲ ἐλλείπει ἐντελῶς ὁ νόρθηξ. Ἄλλ' ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Ἁγίας Σοφίας ὁ νόρθηξ ἀποτελεῖ ἐν μετὰ τῆς ὅλης οἰκοδομῆς, καὶ ἐπειδὴ ἡ ὄροφῆ τῆς ἐκκλησίας εἶναι θολωτὴ σχηματίζει· τὸ ὑπόβαθρον τοῦ δυτικοῦ γυναικωνίτου, ἢ χοροῦ τῶν γυναικῶν, ὅστις ἐρείδεται ἐπίσης ἐπὶ τινος σειρᾶς ἀμιμήτων θόλων βασταζομένων ὑπὸ στηλῶν τῶν ὁποίων τὸ πλεῖστον μέρος φέρει ἱστορικὰ γεγονότα, καὶ αἵτινες περιβάλλουσι τὰς βορεινάς καὶ μεσημβρινὰς πλευρὰς τῆς τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐξωτερικὴ στοὰ ἢ ὁ νόρθηξ εἶναι συγκριτικῶς ἥττον κεκοσμημένος· συγκοινωνεῖ δὲ μετὰ τῆς ἐσωτερικῆς διὰ πέντε μαρμα-

ρίνων κόλπων (ὁ εἷς εἶναι ἥδη κεκλεισμένος), τῶν ὁποίων αἱ ὀρειχάλκινοι θύραι ἐκοσμοῦντο δι' ὠραίων σταυρῶν, τοὺς ὁποίους δύναται τις εἰσεῖτι νὰ διακρίνῃ, ἂν καὶ ὑπέστησαν βαρεῖς ἀκρωτηριασμοὺς ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἡ δὲ ἐσωτερικὴ στοὰ εἶναι πολὺ πλουσιωτέρη. Τὸ ἔδαφος εἶναι ἐκ κυματώδους μαρμάρου, ὡς ἐπίσης οἱ τοῖχοι ἐκ μαρμάρου ποικίλων χρωμάτων καὶ ἀλαβάστρου μεγαλοπρεπῶς ἐγκεκολαμμένου. Τὸ πρόναον τοῦτο φέρει εἰς τὴν ἐκκλησίαν δι' ἐνέα ὀρειχάλκινων θυρῶν πλουσίας κατασκευῆς. Ἐπὶ τοῦ μεταξὺ κόλπου κείται μωσαϊκὸν καλῶς διατετηρημένον, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην «Εἰρήνη ὑμῖν. Ἐγὼ εἰμὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου» καὶ παριστῶν τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν μετὰ τῆς Παρθένου καὶ τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, καθ' ἣν στιγμὴν ἔχων ὑψωμένην τὴν δεξιὰν ἀπονέμει τὴν εὐλογίαν εἰς τινὰ αὐτοκράτορα (ἀναμφιβόλως τὸν Ἰουστινιανὸν) γονυπετῆ πρὸ τῶν ποδῶν του. Τὸ σύμπλεγμα τοῦτο ἐλήφθη ἐκ τινος χαλκογραφίας τοῦ K. Salzenberg, ὅστις πολὺ ἐνδιαφέρεται νὰ σχολιάσῃ τὸ στάσιμον τοῦ Κυρίου ἐν τινι ποιήματι τοῦ Παύλου Σιλεντσιαρίου. Κατ' αὐτὸν ἡ διάταξις τῶν δακτύλων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ παριστᾷ κατὰ τὴν τότε ἐν χρήσει συμβολικὴν γλῶσσαν τὰ ἀρχικά καὶ τελικά γράμματα τοῦ θείου ὀνόματος ΙΣ ΧΣ (Ἰησοῦς Χριστός).

Ἔοικε δὲ δάκτυλα τείνειν

Δεξιτερῆς ἄτε μῦθον ἀειζώντα πεφάνοικεν.

Ὁ λιχανὸς ἐκτεινόμενος δηλοῖ Ι, ὁ δευτέρος δάκτυλος Σ, ὁ τρίτος κεκλεισμένος ἐπὶ τοῦ ἀντίχειρος Χ, καὶ ὁ μικρὸς Σ. Δύναται τις ἐπίσης νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ἐν τῇ περιέργῳ τούτῳ συμπλέγματι ὁ Ἰουστινιανὸς παρίσταται περιβεβλημένος τὴν κεφαλὴν ὑπὸ φωτεινοῦ στεφάνου. Τὸ μωσαϊκὸν τοῦτο ἀνεκαλύφθη γινομένων τῶν ἐπισκευῶν τῆς οἰκοδομῆς κατὰ τὸ ἔτος 1847 καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐλήφθη ἀκριβὲς ἀντίτυπον· ἀλλὰ καθὼς ὅλα τὰ λοιπὰ μωσαϊκὰ τὰ περικλειόντα εἰκόνας ἀνθρωπίνου σχήματος, ἦτο καὶ τοῦτο κεκαλυμμένον δι' ὑφάσματος καὶ ἐπιμελῶς κεκρυμμένον ὑπὸ τινὰ σωρὸν τιτάνου. Ἐπὶ δὲ τῆς πηγῆς τοῦ ἐξῶθεν πυλῶνος τοῦ νόρθηκος ἔκειτο ἡ περιφανὴς κερκινικὴ ἐπιγραφὴ.

ΝΙΦΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΥΙΝ.

Τὸ ἐσωθεν τῆς Ἁγίας Σοφίας, μὴ συμπεριλαμβανομένου τοῦ χοροῦ τῶν γυναικῶν, συνέκειτο ἐκ τριῶν μεγάλων διαμερισμάτων· τῆς νηὸς ἥτις ἦτο τὸ μέρος τῶν λαϊκῶν, τοῦ χοροῦ διὰ

τὸν κλῆρον, περιλαμβάνοντος διαφόρους βαθμούς, καὶ τοῦ βήματος ἢ θυσιαστηρίου, ἡμικυκλίου ἀψίδος πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἄκραν, ὅπου ἐτελοῦντο τὰ ἅγια μυστήρια καὶ ὅπου ἐχωρίζετο τοῦ χοροῦ διὰ τοῦ εἰκονοστασίου καὶ προεβάλλετο διὰ δύο ἡμικυκλίων μυχῶν μικροτέρων, τοῦ διακοινοῦ ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸ νῦν σκευοφυλάκιον, καὶ τῆς προθέσεως, ὅπου παρεσκευάζοντο ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος τῆς ἁγίας Εὐχαριστίας καὶ ὁπόθεν μετεκομίζοντο κατὰ τὴν λεγομένην Μεγάλην Εἵσοδον εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν, κειμένην εἰς τὸ ἐσώτατον τοῦ βήματος.

Δύναται τις προσέτι νὰ δώσῃ λόγον περὶ τῆς θέσεως τῶν διαφόρων τούτων μερῶν τῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ νέῃ τζαμίῳ, ἃν καὶ συνεπεῖα τῆς καταστροφῆς τῶν διαμερισμάτων τούτων, διάφοροι ὑπάρχουσι γινῶμαι ὡς πρὸς τὰ καθ' ἕκαστα.

Τὸ μέρος, ὅπερ λέγεται ναὺς κατέχει φυσικῶς τὴν δυτικὴν ἄκραν καὶ ἐκεῖ εἰσέρχεται τις ἀπ' εὐθείας διὰ τοῦ νάρθηκος. Τοῦτο ἐχωρίζετο ἀπὸ τοῦ χοροῦ διὰ τοῦ ἄμβωνος, ὅστις ἐχρησίμευεν οὐ μόνον διὰ τὸ κήρυγμα τοῦ θεοῦ λόγου, ἀλλὰ προσέτι διὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου, τὰς ἐκκλησιαστικὰς διακοινώσεις καὶ διατάγματα καὶ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ διὰ τὴν στέψιν τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ ἄμβων τῆς Ἁγίας Σοφίας ἦτο κατασκευὴ στερεὰ ἐκ πλουσίου καὶ πολυτίμου ὑλικοῦ καὶ λεπτῆς ἐργασίας. Ἔστεγάζετο δὲ ὑπὸ οὐρανίσκου ἐφ' ὃ ἔκειτο μέγας σταυρὸς βάρους ἑκατὸν λιτρῶν. Πᾶν ἔχνος τοῦ ἄμβωνος τούτου ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἐξέλιπεν ἐκ τοῦ τζαμίου, ἀλλ' ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τοῦ κλήρου, ἱερέων, διακόνων, ὑποδιακόνων, ἀναγνωστῶν, ψαλτῶν (ὅστις καὶ μετ' αὐτὰς τὰς ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ γενομένης ἐλαττώσεις περιελάμβανεν ἔτι 385 πρόσωπα) τοὺς ὁποίους τὸ μέρος τοῦ χοροῦ ἦτο ὀρισμένον νὰ περιέχη, νομίζεται ὅτι ὁ ἄμβων ἔπρεπε νὰ κείται ὑπὸ τὸν θόρον ὀλίγον τι πρὸς ἀνατολὰς τοῦ κέντρου. Ὁ θρόνος τοῦ αὐτοκράτορος ἔκειτο πρὸς ἀριστερὰ τοῦ χοροῦ ἀμέσως μετὰ τὰς ἑδρας τῶν ἱερέων, πλησιέστατα τοῦ ἄμβωνος καὶ ἀπέναντι τοῦ θρόνου τοῦ πατριάρχου. Αἱ ἐν τῇ νῦν πατριαρχικῇ Ἐκκλησίᾳ ἑδραι διὰ τοὺς ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαυίας κείνται ὅπως ἄλλοτε ὁ θρόνος τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἀντικρίζουσιν ἀκριβῶς εἰς τὸν θρόνον τοῦ πατριάρχου. Ἐκτὸς τῶν ἱερῶν τελετῶν πρὸς ἃς ἦτο χρήσιμος ὁ ἄμβων τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἐγένετο τὸ θέατρον πολλῶν ἐπεισοδίων. Ἀναφύρομεν τὴν δραματικὴν ἐκείνην σελίδα ἐν ἣ ὁ

ἱστορικὸς Γίββων δεικνύει ἡμῖν τὸν Ἡρακλέονα βιασθέντα ὑπὸ τοῦ πλήθους, ἵνα ἐμφανισθῇ ἐπὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας φέρων ἐν χερσὶ τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ, βρέφος ἔτι ὄντα, τὸν ὁποῖον οἱ στασιασταὶ ζητοῦσι νὰ χαιρετίσωσιν ὡς αὐτοκράτορα· ἢ τὴν ἔτι συγκινητικωτέραν διήγησιν τῆς ἱστορίας τῶν πέντε υἱῶν τοῦ Κοπρωνύμου, τῶν ὁποίων ὁ πρεσβύτερος Νικηφόρος ἀνωρύχθη τοὺς ὀφθαλμοὺς, οἱ δὲ λοιποὶ τέσσαρες ἐκόπησαν τὰς γλώσσας δραπετεύσαντες τῆς εἰρῆκτῆς καὶ καταφυγόντες εἰς τὸ θυσιαστήριον τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ὀλίγα ἱστορικὰ γεγονότα ὑπάρχουσι μεταξὺ τῶν αἵματηρῶν χρονικῶν τοῦ Βυζαντίου οἰκτρότερα τῆς τυφλώσεως ταύτης τοῦ Νικηφόρου μεταχειρισθέντος τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, τῆς ὁποίας μόνως δὲν ἐστερήθη, ὅπως ἐπικαλεσθῇ ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ ἄμβωνος εἰς βοήθειαν τῶν ἀφῶνων αὐτοῦ ἀδελφῶν τὸ ἔλεος καὶ τὴν προστασίαν τοῦ λαοῦ!

Καθὼς εἶδομεν ὁ Ἰουστινιανὸς ὅπως κοσμήσῃ πρὸ πάντων τὸ βῆμα τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐπεδαψίλευσε τοὺς θησαυροὺς καὶ ἐδιπλασίασε τὴν εὐσεβῆ αὐτοῦ μεγαλοδορίαν. Τὸ βῆμα ἦτο κεχωρισμένον ἀπὸ τοῦ χοροῦ διὰ τοῦ εἰκονοστασίου, ὅπερ κατὰ τὴν βυζαντινὴν τέχνην συνίσταται εἰς παραπέτασμα τι ὅμοιον πρὸς σταυροειδῆ θύραν ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ τῆς δύσεως καὶ λαμβάνον τὸ ὄνομα ἐκ τῶν ἁγίων εἰκόνων, αἵτινες τὸ κοσμοῦσι. Τὸ εἰκονοστάσιον τῆς Ἁγίας Σοφίας ἦτον ἀργυροῦν, τοῦ ὁποίου τὰ ἔσω ἦσαν κεκολλημένα ὑπὸ σμιλευμάτων ἀραβικῶν, τὸ δὲ ὕψος συνέκειτο ἐκ δώδεκα σπηλῶν συζευγμένων ἀνὰ δύο καὶ κεχωρισμένων διὰ φατνωμάτων, ἐφ' ὧν ἦσαν ἐξωγραφημένοι ἐπὶ ὠσειδῶν νομισματοσήμων αἱ εἰκόνες τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς Παρθένου Μαρίας, τῶν Προφητῶν καὶ τῶν Ἀποστόλων. Τὸ βῆμα εἶχε τρεῖς θύρας· ἡ μέση καλουμένη ἁγία θύρα ἔφερον ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ θυσιαστήριον, ἡ δεξιὰ εἰς τὸ διακονικόν, καὶ ἡ ἀριστερὰ εἰς τὴν πρόθεσιν. Αἱ εἰκόνες ἐκατέρωθεν τῆς μέσης θύρας κατὰ τὸν γενικὸν ὡς φαίνεται κανόνα, ἦσαν αἱ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παρθένου, ἄνωθεν δὲ τῆς θύρας ὕψουτο μέγας χρυσοὺς σταυροί. Τὸ σύνθρονον ἢ ἡ σειρὰ τῶν στασιδίων διὰ τὸν ἐπίσκοπον καὶ τοὺς ἀνωτέρους κληρικοὺς ἔκειτο ὀπισθεν τοῦ θυσιαστηρίου. Αἱ ἑδραι αὐταὶ ἦσαν ἐξ ἀργύρου ἐπικεχρυσωμένου, τὰ δὲ χωρίσματα αὐτῶν ἐκ καθαροῦ χρυσοῦ. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἡ διαλάμπουσα αὕτη διάταξις, ἥτις τοσοῦτον ἐτιμήθη, ὀλοτελῶς ἐξηφανίσθη ἐκ τοῦ νέου τσαμίου. Σήμε-

ρον δὲ ἀπὸ τῆς εἰσόδου τῆς βασιλικῆς θύρας, μέ-
χρι τῶν μυχιτάτων τοῦ βήματος τὰ μόνα ἄξια
προσοχῆς ἀντικείμενα εἰσὶν ἡ στοὰ τοῦ Σουλτάνου
κειμένη πρὸς ἄριστερά ἢ πρὸς βορρᾶν τοῦ
βήματος· τὸ μίμβερ ἢ ὁ ἄμβων διὰ τὴν προσευ-
χὴν τῆς παρασκευῆς, κείμενος πρὸς δεξιάν ἢ πρὸς
τὴν μεσημβρινὴν ἄκραν τοῦ ἀρχαίου εἰκονοστα-
σίου, τὸ μαχφιλ ἢ ὁ τῆς συνήθους προσευχῆς ἄμ-
βων, κείμενος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ τζαμίου καὶ τὸ
μιράβ, κουβούκλιον ἱερὸν, κείμενον μεσημβρινῶς
τοῦ βήματος.

Δύσκολος ἀπέβαιεν ἡ εἰς τσαμίον μεταποίη-
σις τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἡ ἐξιστόρησις τῶν ἀναριθ-
μήτων χρυσῶν καὶ μωσαϊκῶν ζωγραφιῶν καὶ ἀνα-
γλύφων, ἅπερ ἐκόσμουσαν τοὺς τοίχους καὶ θόλους.
Πρὸς τὴν κατόρθωσιν τούτου, ἀντὶ νὰ ἀπαλείψωσι
καὶ καταστρέψωσιν αὐτὰ, οἱ πορθηταὶ μουσουλ-
μάνοι τῆς ἐκκλησίας ἠρέσθησαν νὰ καλύψωσι
δι' ἐπιστρώματός τινος ὅλας ταύτας τὰς χριστιανικὰς
εἰκονογραφίας. Τοῦτο ἐπέτρεψεν εἰς τὸν ἀρ-
χιτέκτονα κατὰ τὰς γενομένας νέας ἐπισκευὰς
τοῦ τσαμίου, νὰ λάβῃ ἀντίτυπα ὅλων τῶν συμ-
πλεγμάτων ἅπερ εἰσέτι διατελοῦσιν ἄθικτα. Ὁ
K. Salzenberg ἔδωκε πανομοιότυπα τῶν κυριω-
τέρων. Ἐπὶ τοῦ μεγάλου δυτικοῦ θόλου παριστά-
ντο ἡ παρθένος Μαρία μετὰ τῶν ἁγίων Πέτρου
καὶ Παύλου. Ἐπὶ τῶν πλαγιῶν τῶν τοίχων τῆς
νῆος τοῦ ναοῦ κάτωθεν τοῦ χοροῦ τῶν γυναικῶν
ἦσαν ἑκατέρωθεν εἰκόνες, ἐν μέρει σήμερον ἠφρ-
νισμέναι, τῶν προφητῶν, μαρτύρων καὶ ἐτέρων
ἁγίων. Ὁ K. Salzenberg παριστᾷ ἐν τῇ βίβλῳ
αὐτοῦ τὰς εἰκόνας τῶν ἁγίων Ἀθανασίου, Βασι-
λείου, Γρηγορίου, Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, Νι-
κολάου, τοῦ ἀποστόλου τῆς Ἀρμενίας καὶ τῶν
προφητῶν Ἰερεμίου, Ἡσαΐου καὶ Ἀββαχοῦμ. Ἐπὶ
τοῦ μεγάλου ἀνατολικοῦ θόλου ὑπῆρχε σύμπλεγμα
τι ἐκ τῆς παρθένου Μαρίας, τοῦ ἁγίου Ἰωάννου
τοῦ Βαπτιστοῦ καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου
τοῦ Παλαιολόγου τοῦ τελευταίου χριστιανοῦ ὅστις
ἐπεσκεύασε τὸ οἰκοδόμημα, ἀλλ' αἱ εἰκόνες αὗται
καὶ πρὸ πάντων τὸ σύμπλεγμα, ὅπερ ἐκόσμη-
σάν τὸν θόλον τοῦ βήματος (δ' Ἰησοῦς, ἡ Παρθένος καὶ
ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ) εἶναι ἤδη λίαν βεβλαμμέ-
ναι. Ἀλλ' ὅμως, πρέπει νὰ εἰπωμεν, πρὸς ἔπαινον
τοῦ τελευταίου Σουλτάνου ὅτι ὅχι μόνον δὲν ἐπέ-
τρεψε νὰ ἐξαλειφθῶσι τὰ λείψανα ταῦτα τῆς ἀρ-
χαίας χριστιανικῆς τέχνης, ἀλλ' εἰσέτι ἐξακολου-
θεῖ νὰ διατάσῃ ὅπως λαμβάνωνται ὅλα τὰ μέ-
τρα πρὸς διατήρησιν αὐτῶν, ἐπικαλύπτων τὰ

πάντα ὡς πρότερον δι' ἐπιστρώματος, τοῦ ὁποῖου
ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια φέρει διάφορα κοσμήματα
εἰς ἀρμονίαν πρὸς τὰ μέρη τῶν ἀρχαίων μωσαϊ-
κῶν, ἅπερ οὐδὲν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν μωαμε-
θανικὴν λατρείαν περιελκείοντα ἐπανωρθώθησαν ἐν
τῇ πρώτῃ αὐτῶν καταστάσει. Οὕτω διετηρήθησαν
τὰ σεραφεῖμ εἰς τὰς γωνίας τῶν ἀντηρίδων, ἐφ' ὧν
ἐρείδεται ὁ δόμος καὶ τῶν ὁποίων ἡ παρουσία ἐν
τῷ μουσουλμανικῷ τσαμίῳ ἀποτελεῖ παράδοξον
ἀντίφασιν πρὸς τὰς μεγάλας ἐκεῖνας χρυσᾶς καὶ
ποικιλοχρόους ἀραβικὰς ἐπιγραφάς, αἵτινες παντα-
χῶθεν τοῦ ναοῦ σταματοῦσι τὸ βλέμμα καὶ εἰσι
προωρισμέναι, ἵνα διαωνίζωσι τοὺς τέσσαρας συ-
νεταίρους τοῦ προφήτου, Ἀβουδέκρη, Ὁμάρ, Ὀσμὴν
καὶ Ἀλῆ.

Τοιαύτη ἦταν ἡ Ἁγία Σοφία κατὰ τοὺς χρόνους
τῆς δόξης τῆς, θεάτρον ἄξιον ὑπερηφάνου τελε-
τουργίας ἀποτελούσης ἐν τῶν ἰδιαζόντων χαρα-
κτηριστικῶν τῆς αὐτῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ
Βυζαντίου. Καθ' ὅλας τὰς μεγάλας εορτὰς τοῦ
ἔτους, τῶν Χριστουγέννων, Θεοφανείων, Βαΐων,
τοῦ Πάσχα, τῆς Πεντηκοστῆς, τὴν ἡμέραν τῆς
στέψεως τοῦ αὐτοκράτορος, τῶν βασιλικῶν γάμων
καὶ τῶν σπανιωτέρων τῶν στρατιωτικῶν ὀριάμ-
βων, ὁ αὐτοκράτωρ συνοδευόμενος ὑφ' ὅλης τῆς
οἰκογενείας καὶ αὐτῆς του ἐπορεύετο ἐν μεγάλῃ
πομπῇ εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ παρίστατο εἰς
τὴν τελετὴν τῶν θείων μυστηρίων. Ὁ αὐτοκράτωρ
διακρινόμενος διὰ τῶν πρασίνων αὐτοῦ ὑποδημά-
των καὶ τῆς κλειστῆς αὐτοῦ τιάρας· ὁ Καῖσαρ
καὶ βραδύτερον ὁ Σεβαστοκράτωρ ἐπίσης φέρων
πράσινα ὑποδήματα καὶ ἀνοικτὴν τὴν τιάραν, οἱ
Δεσπῆται, ὁ Πανυπερσεβαστος, καὶ ὁ Πρωτοσε-
βαστός· ἡ μακρὰ σειρὰ τῶν πολιτικῶν καὶ στρα-
τιωτικῶν ὑπαλλήλων κλιμακῆδόν προβαίνουσα
κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἱεραρχίας, ὁ Κουροπαλάτης,
Λογοθέτης καὶ ὁ μέγας Λογοθέτης, ὁ Δομέστι-
κος καὶ ὁ μέγας Δομέστικος, ὁ Πρωτοστράτωρ, ὁ
Στρατοπεδάρχης, ὁ Πρωτοσπαθάρης καὶ οἱ λοιποὶ
μετὰ τῆς διαφόρου θεραπείας αὐτῶν ἀνήκοντες
εἰς ἕκαστον διαμέρισμα τῆς διοικήσεως συνέτρεχον
ὅπως ἀποτελέσωσι μεγαλοπρεπεστέραν τὴν πομ-
πὴν τῆς ὁποίας ἀνάλογόν τι δυσκόλως ἐδύνατό
τις νὰ εὕρῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐθιμοταξίας. Ἐὰν
εἰς ταῦτα προστεθῶσιν οἱ καθαρῶς ἐκκλησιαστι-
κοὶ ὑπάλληλοι, τοσοῦτοι τὸν ἀριθμὸν, ὥστε τὸ
εὐρὺ διάστημα, ὅπερ ἐπὶ τούτῳ ἐπεφυλάχθη ὑπὸ
τοῦ ἀρχιτέκτονος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἦτο ἀνεπαρ-
κὲς ἵνα τοὺς συμπεριλάβῃ, δύναται τις νὰ συλλάβῃ

ιδέαν τοῦ μεγαλείου τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν, αἵτινες ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας παρέσχον εἰς τὸν ἔξοχον τοῦτον ναὸν ζωὴν καὶ σημασίαν, τῆς ὁποίας οὐδ' ἐλάχιστον ἀνευρίσκει τις τὴν σήμερον ἐν τῇ λατρείᾳ, ἥτις ἀφήρπασε τὴν θέσιν ἐκείνων. Πιθανὸν ὅτι καθὸς τελεταὶ καθαρῶς ἐκκλησιαστικαὶ τινες τῶν τελευμένων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Πέτρου τῆς Ῥώμης ὑπερτεροῦσι κατὰ τὴν λαμπρότητα τινος τῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὡς ἐκείνης τῆς Μεγάλης Εἰσόδου καθ' ἣν ἡμέραν παρίστατο ὁ αὐτοκράτωρ, πλὴν αὕτη ἦν τλει περισσότερον μεγαλεῖον ἐκ τῆς παρουσίας αὐτῆς ἀπαρμιλλοῦ διὰ τε τὸ μεγαλοπρεπὲς καὶ τὴν λαμπρότητα τῆς ἐθιμοταξίης.

(Ἔπεται συνέχεια).

Ο ΣΤΕΦΑΝΩΘΕΙΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ.

ΔΙΗΓΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ. (1)

Ὁ Λεονῆς ἐσταμάτησεν εἰς τινὰ παλαιὰν οἰκίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἰωάννου Ἰακώβου Ρουσσῶ, ἐνοικιασθεῖσαν δι' αὐτὸν, ὑπὸ τοῦ φίλου του Σάνδερ. Ἡ Γεσουάλλη, εἰς ἣν τὸ ὄνομα μόνον τῶν Παρισίων ἐπροξένει ἀπερίγραπτον χαρὰν, ἦνοιξε τὸ μικρὸν τῆς παράθυρον ὅπως θαυμάσῃ τὴν μεγαλόπολιν ταύτην, τὴν ὁποίαν πρὸ μικροῦ ἐν καιρῷ νυκτὸς εἶχε διέλθει· ἀλλ' ἡ ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν τῇ ἐπροξένησεν ὁ ὀλίγον διασκεδαστικὸς ὀρίζων, ὁ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς, καὶ ἡ σκοτεινὴ ὁδὸς, ἡ πλήρης λάσπης, ἐν ἧ ἔκειτο ἡ οἰκία τῆς, δὲν ἦτο παντάπασι εὐχάριστος. Ὁ ἔρωσ ὅμως τῇ παρίστα εἰσέτι ἐν τῇ φαντασίᾳ τῆς τὰς μεγάλας γραμμαῖς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς φῶς τῆς προσφιλοῦς τῆς Ῥώμης. Ἐμειδία ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ παραθύρου τῆς θεωροῦσα τὸ δυσῶδες χάος τὸ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ἐκτυλισσόμενον, ὡσεὶ ἔβλεπεν ὑπὸ τὰ δένδρα τοῦ Monte-Pincio τὴν σειρὰν ἐκείνην τῶν κωδωνοστασιῶν καὶ τῶν θόλων τῶν ἐκτεινομένων μέχρι τοῦ Βατικανοῦ, τοῦ ὀγδόου τούτου λόφου τοῦ ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου προστεθέντος εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ῥωμύλου.

Ὁ Σάνδερ ὡς φίλος καὶ ζωγράφος ἐνταυτῷ ἐθαύμασε τὴν ὠραιότητα τῆς Γεσουάλλης, καὶ μεγάλως ἐχάρη διὰ τὴν ἀφίξιν τῆς.

— Πῶς εὐρίσκεις τὴν κατοικίαν ταύτην, ἦν σοὶ ἐξέλεξα; ἠρώτησε τὸν Λεονῆν.

— Ὁμοίαν φωλεᾶς ἐπὶ στέγης, εἶπεν ὁ νέος μουσικὸς ἐναγκαλισθεὶς τὴν Γεσουάλλην.

— Φωλεᾶ! οἰκία διακοσιῶν φράγκων, εἶπεν ὁ Σάνδερ. Τὰ ἐνοίκια, φίλε μου, εἶναι ἀκριβώτατα ἐνταῦθα ἀπὸ τὸ 1830, καὶ ἠθέλησα νὰ σοὶ κάμω οἰκονομίαν μέχρις ὅτου δοθῇ ἡ πρώτη παράστασις τῆς Κλεοπάτρας σου.

— Ἔστω, ἀπήντησεν ὁ Λεονῆς μετὰ θλίψεως, θὰ ζήσωμεν ὀλίγον στενοχωρημένα, ἀλλ' ὅταν τις ζῆ ἐν τῷ ἔρωτι καὶ τῇ ἐλπίδι ζῆ ὡς ἑκατομυριοῦχος.

— Δὲν ἐνόησες τὸν σκοπὸν μου; εἶναι ἀδύνατον νὰ τὸν μαντεύσῃς, ὅθεν καὶ σοὶ τὸν φανερόν· ἐξελεξάμην τὴν κατοικίαν σου ἐν τῇ ὁδῷ ὅπου ὁ περίφημος μουσικὸς Ἰωάννης Ἰακώβου Ρουσσῶ κατῴκει μετὰ τῆς συζύγου του.

— Εἶναι ἀληθές; εἶπεν ὁ Λεονῆς.

— Ἀληθέστατον, ἐπανελάβεν ὁ Σάνδερ. Στοιχηματίζω ὅτι κατῴκησεν εἰς τὸ τέταρτον τοῦτο πάτωμα καὶ ὅτι συνέθετο ἐνταῦθα μεταξὺ τῶν δύο τούτων παραθύρων τὸ μελόδραμά του.

— Εἶναι δυνατόν, ἐφώνησεν ὁ Λεονῆς, θεωρῶν πέριξ αὐτοῦ, ὁ Devin du Village νὰ συνετέθη ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ ὑπερφῶς!

— Τέλος ἂν δὲν συνετέθη ἐδῶ, θὰ συνετέθη ἐντὸς τοῦ γειτονικοῦ, καὶ ἦτον εὐτυχέστερος ἐνταῦθα παρ' ἐὰν κατῴκει εἰς Τριάνον.

— Τίς σοὶ τὸ εἶπεν;

— Ὁ ἴδιος! ὁ ἴδιος! Ἰδοὺ τὸ σύγγραμμά του, ἐπιγραφόμενον Confession, τὸ ὁποῖον περιέχει ἐνθουσιώδη διθύραμβον ἀναφερόμενον εἰς τὸν ὁδὸν Plâtriere, αὐτὴν ἥτις φέρει σήμερον τὸ ὄνομά του. . . Ἀνάγνωσον τὸ χωρίον. . . Εἶναι ἐξάισιον, ὡς παρηγορία διὰ τοὺς νέους μουσικοὺς· δὲν εἶναι ἀληθές;

— Μάλιστα ταῦτα ἐναρρῶνουν, εἶπεν ὁ Λεονῆς κλείων τὸ βιβλίον.

— Ὁ καλὸς ἐκεῖνος Ρουσσῶ, ἐπανελάβεν ὁ Σάνδερ, ὅστις ἀναφέρει μεθ' ἡδονῆς τὰ γεύματα, ἅπερ μετὰ τῆς συζύγου του ἐλάμβανε, θεωρῶν διερχόμενον τὸ πλῆθος, ἐδῶ μάλιστα ἐπακουμβῶν, ἐπὶ τοῦ παραθύρου τούτου, καὶ ὁποῖα γεύματα! Τὴν περιγραφὴν ἔχομεν εἰς τὰς ἐξομολογήσεις του· τεμάχιον τυροῦ, κεράσια καὶ ἡμίσειαν φιάλην οἴνου! Ὡ μεγάλε ἄνερ! Ἐνῶ ἔτερπε διὰ τοῦ ἀριστοουργήματός του τὴν αὐλὴν καὶ τοὺς πολίτας ἀντέγραφε μουσικὴν διὰ νὰ ζήσει! ἔτρωγεν ὡς ἐπαίτης! ἀλλ' ἡ ἀνάμνησις τῶν ἀρθλιῶν αὐτοῦ δείπνων τῷ ἐπροξένει μεγαλειτέραν